

Л. Л. Алексєєвааспірантка кафедри криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ІНШІ ФОРМИ МЕДІА В ІНСТИТУЦІЙНІЙ СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті акцентована увага на формуванні в Україні відповідної системи державних інституцій, спрямованих на протидію різним формам злочинності у широкому розумінні цієї категорії. Охарактеризована функціональна спрямованість відповідних інститутів. Акцентована увага на тому, що поряд з існуючими державними інститутами значного впливу на процеси, які пов'язані із функціонуванням злочинності як негативного соціального явища, так і роботою державною системою, спрямованою на нейтралізацію кримінально-протиправних форм поведінки набувають різні типи медіа. Наголошено, що трансформація впливу медіа на відповідні форми злочинності, а також на усталені форми співпраці із правоохоронними органами, зумовлена змінами медійного ринку, а також швидким розвитком нових типів медіа в умовах збройного конфлікту. Виокремлені основні напрями негативного впливу медіа на злочинність, зокрема у частині забезпечення її самовідтворення, а також необ'єктивного висвітлення сутності окремих подій. Звернута увага на наявність у межах науки суперечливих поглядів на розвиток такого інструменту медійних практик як журналістські розслідування. Детально проаналізовані проблемні питання щодо використання інституту журналістських розслідувань у практичному вимірі. Окремо, проаналізовані проблемні питання, які виникають під час використання фактичних даних сформованих у межах таких розслідувань як доказів у кримінальному провадженні. Частина дослідження присвячена особливостям правового регулювання та усталеної судової практики щодо захисту журналістських джерел. Виокремлені проблемні питання, котрі існують у цьому напрямі та потребують системного вирішення на законодавчому та організаційно-управлінському рівні.

Ключові слова: засоби масової інформації, медіа, злочинність, протидія злочинності, кримінальне провадження, журналістське розслідування, доказування.

Постановка проблеми. Протягом усього історичного періоду становлення та розвитку України як незалежної держави здійснювався постійний пошук та формування оптимальної державної інституційної моделі впливу на різні форми злочинності. Безумовно, слушно звернути увагу й на те, що цей процес не є завершеним адже адаптивність злочинності як відповідної соціальної системи вимагає пошуку нових інституційних, управлінських та тактичних рішень, які доповнюють функціональну спрямованість такої системи, роблять її дієвою та ефективною. Аналіз структурно-функціональної побудови окресленої системи свідчить про її структурований характер за відповідними рівнями, де кожна інституція виконує свою функцію, які можна розділити на: *по-перше*, законодавчу, яка передбачає формування правових основ для протидії злочинності; *по-друге*, регуляторну, котра покликана забезпе-

чити функціонування першого рубежу протидії злочинності шляхом формування відповідних моделей, управлінських практик та прийняття регуляторних рішень, які мінімізують можливість протиправної активності перш за все у сфері економіки та вчинення злочинів корупційної спрямованості; *по-третє*, правоохоронну, спрямовану на організацію роботи із виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, а також забезпечення ранньої профілактики злочинності із використання спеціальних повноважень; *по-четверте*, правосуддя спрямовану на притягнення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення до передбаченої законом відповідальності та призначення відповідного виду кримінального покарання; *по-п'яте*, виправну та ресоціалізуючу, яка забезпечується відповідною системою органів та установ виконання кримінальних покарань.

У той же час, необхідно звернути увагу, що поряд із державними інституціями різної спрямованості у системі протидії злочинності зростає роль і позадержавних суб'єктів, зокрема засобів масової інформації та інших форм медіа, котрі характеризуються складними та, іноді, доволі суперечливими зв'язками зі злочинністю як відповідною системою. Зважаючи на це, актуалізуються питання щодо спроби визначення місця та ролі засобів інформації та інших форм медіа у інституційній системі протидії злочинності в Україні на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останніх років проблематика впливу засобів масової інформації на злочинність, а також особливості використання медіа під час розслідування кримінальних правопорушень досліджували: Л. Аркуша, С. Албул, А. Волобуєв, В. Гусева, В. Дрьомін, М. Мокряк, О. Торбас, І. Федчак та інші науковці. Водночас, стійке формування реалізації нових форм медійних практик та особливості використання медіа у роботі правоохоронних органів в умовах збройного конфлікту потребують систематичного дослідження цієї проблеми та постійного аналізу нагальних питань, які виникають у практичній площині.

Метою статті є визначення місця та ролі засобів масової інформації та інших форм медіа у протидії злочинності на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи аналіз, перш за все, необхідно звернути увагу, що трансформація рівня та форм впливу засобів масової інформації на злочинність значним чином зумовлена суттєвими змінами які відбулись на медіа-ринку України, зокрема й у частині його структури, яка активно досліджується вченими крізь призму формування в Україні ринку медіа, структури різного типу медіа контенту, капіталізації та особливостей використання реклами як відповідної форми контенту, котрий забезпечує капіталізацію окремих агентів казаного ринку. У той же час, вченими досліджуються питання зв'язків медіа та злочинності за такими основними напрямками: *по-перше*, формування через медіа відповідного світогляду споживачів, зокрема й щодо їх ставлення до злочинності як відповідного негативного соціального явища[3;6]; *по-друге*, особливостей впливу засобів масової інформації та інших форм медіа на процеси самовідтворення злочинності[4;5;7] тощо. Крім того, слушно відзначити, що не залишились поза увагою дослідників і питання щодо організації

різних форм співпраці між засобами масової інформації, іншими медіа-ресурсами та правоохоронними органами під час виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. У той же час, необхідно звернути увагу, що на сучасному етапі структура, сутність та роль медіа у контексті здійснення різних форм впливу на злочинність та діяльність правоохоронних органів суттєво змінилась, що пов'язано із фактичним контролем над більшістю загальнонаціональних медіа-ресурсів відповідними фінансово-промисловими групами, активним використанням медіа як інструменту здійснення інформаційного та психологічного тиску на окремих осіб, появою значної кількості анонімних медіа-платформ, котрі є популярними у населення через зручність доступу, швидкого оновлення інформації та формування спеціалізованого контенту. Наведене потребує виокремлення та аналізу відповідних напрямів впливу медіа на соціальні процеси, котрі у той чи інший спосіб пов'язані із реалізацією державної політики щодо протидії різним формам злочинності.

Перш за все, необхідно звернути увагу, що кут зору дослідників, зокрема й на роль медіа в умовах повномасштабної збройної агресії зазнав суттєвих змін із зміщенням ключових акцентів на питаннях ведення бойових дій, а також кримінальних правопорушень, котрі пов'язані із протиправною діяльністю країни-агресора. У той же час, необхідно відзначити, що окремі фактори негативного впливу засобів масової інформації на злочинність, зокрема й у контексті її самовідтворення залишаються, зокрема: *по-перше*, романтизація протиправного способу життя та формування медійного контенту за участю представників кримінального середовища, зокрема й осіб, які характеризуються наявністю авторитету та здійснюють різні форми впливу на криміногенні процеси, які протікають у межах кримінального середовища, зокрема яскравим прикладом є формування медіа-контенту у формі інтерв'ю з окремими представниками криміналітету країни агресора, де вказані особи позиціонуються у позитивному контексті як приклади успішних людей та важливих представників соціуму, які впливають на суспільну думку; *по-друге*, необ'єктивне висвітлення роботи окремих правоохоронних органів та формування суспільної думки щодо здійснення з їх боку протиправного тиску на окремих фізичних та юридичних осіб, які пізнаються працівниками правоохоронних органів як

об'єкти оперативної уваги у зв'язку із можливою причетністю до вчинення різного роду кримінальних правопорушень, зокрема й економічної та корупційної спрямованості. Не зупиняючись на детальному аналізі вказаного напрямку, оскільки це є предметом дослідження кримінології та соціологічних наук, звернімося до аналізу основних форм діяльності засобів масової інформації як інституційних структур у системі протидії злочинності. У контексті цього, початкову увагу необхідно звернути на стійке формування в Україні практик здійснення журналістських розслідувань, що є нормою для будь-якого демократичного суспільства і набуває в Україні характеру професійної діяльності окремих журналістів. Принагідно звернути увагу, що формування такої форми професійної діяльності сприймається як вченими, так і практиками доволі неоднозначно. Як відзначає А.Ф. Волобуєв, завданням журналістики є не тільки повідомлення суб'єктів суспільства про актуальні новини внутрішнього й міжнародного життя, а й здійснення моніторингу державних органів та окремих посадових осіб з точки зору належного виконання покладених на них обов'язків (особливо в період відбиття російської агресії). Видається, що саме з цим пов'язана оцінка журналістики як «четвертої влади» в суспільстві. Віддзеркаленням цього є положення пунктів 1–2 Кодексу професійної етики українського журналіста про те, що свобода слова та висловлювань є невід'ємною складовою діяльності журналіста, а служіння інтересам влади чи засновників, а не суспільства, є порушенням етики журналіста. Саме такі оцінки повинні бути покладені в основу налагодження взаємодії правоохоронних органів з суб'єктами медіа під час проведення досудового розслідування. Матеріали, отримані в результаті проведення журналістського розслідування, цілком правомірно потрібно розглядати як основу, на якій будуть формуватися докази під час кримінального провадження[2]. Така позиція дослідника видається цілком зрозумілою, оскільки відображає демократичні цінності основні правові принципи та інші засадничі основи функціонування демократичного суспільства. Необхідно також навести позицію інших дослідників, які відзначають, що з урахуванням реалій сьогодення можна виокремити такі негативні елементи, які характеризують журналістські розслідування як відповідну форму діяльності:

– журналісти часто неправильно розуміють своє право на доступ до публічної інформації й

у засобах масової інформації надають особисту суб'єктивну оцінку та публікують відомості щодо: обставин вчинення конкретного злочину; підозрюваних у вчиненні злочину; предметів і знаряддя злочину (цим заподіюється шкода офіційному слідству і часто призводить до протиправного витоку інформації, що надає винним особам можливість знищити сліди, приховати майно, створити сфабриковані докази своєї невинуватості);

– журналісти заради особистої слави й популярності порушують моральні принципи та підписують тексти репортажів, як результати нібито проведеного ними журналістського розслідування, в той час, коли насправді вони використовують матеріали правоохоронних органів (мовиться про привласнення результатів чужої професійної діяльності);

– журналісти, підписуючи зібрані правоохоронцями матеріали, не рідко стають іграшкою в руках осіб, які використовують їх для оприлюднення інформації, яка викриває дії опонентів чи конкурентів у політиці чи бізнесі (журналіст стає учасником непристойної гри з непередбачуваними негативними наслідками для суспільних інтересів);

– поширеними є випадки, коли журналісти з корисливою метою чи з-за професійної недосвідченості публікують матеріали, які лише зовні нагадують матеріали журналістських розслідувань (насправді ж вони є навмисним вкиданням недостовірної інформації зацікавленими особами з метою зведення особистих рахунків);

– існують впливові особи, які використовують журналістів для дискредитації певних посадових осіб (у тому числі слідчих, прокурорів, суддів)[8].

Доповнюючи вказану тезу необхідно звернути додаткову увагу й на неоднозначність такої ситуації у праксеологічному вимірі, оскільки наявність матеріалів журналістського розслідування або його проведення без інформування відповідних правоохоронних органів у практичній складовій може викликати значну кількість проблемних питань у роботі слідчих та працівників оперативних підрозділів, серед яких можна виокремити такі: *по-перше*, передчасна поінформованість окремих осіб щодо уваги до них з боку представників медіа, що формує у них обґрунтовану гіпотезу щодо початку вивчення їх діяльності правоохоронними органами, що обмежує використання принципів наступальності та конспірації; *по-друге*, вико-

ристання таких розслідувань як підстави для дискредитації роботи правоохоронних органів, зокрема у випадках коли журналіст-розслідувач є штатним працівником медіа, котре підконтрольне окремим особам і його діяльність, і, відповідно подальша діяльність правоохоронних органів за виявленими фактами подається суспільству як форма економічного, психологічного або політичного тиску на відповідну особу; *по-третьє*, негативний вплив або навіть й унеможливлення проведення окремих негласних заходів різної спрямованості коли журналістське розслідування відбувається у межах того ж хронологічного періоду що і діяльність правоохоронних органів спрямована на оперативно-розшукове документування окремих форм протиправної діяльності; *по-четверте*, наявність високих ризиків втрати інформації, яка може бути використана у доказуванні у межах кримінального провадження оскільки ст. 93 КПК України передбачає, що сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом. Буквальний аналіз цієї норми свідчить, що інструментом отримання відповідних матеріалів журналістських розслідувань, які можуть бути використанні як докази у кримінальному провадженні є реалізація визначених у цій статті окремих дій. Водночас, необхідно звернути увагу, що такий механізм не можна визнати дієвим та ефективним оскільки: *по-перше*, існує спеціальна процедура щодо проведення слідчих (розшукових) дій щодо журналістів у частині порядку їх санкціонування; *по-друге*, на момент вжиття правоохоронними органами заходів щодо отримання таких даних останні просто можуть бути знищеними, втраченими тощо; *по-третьє*, зібрані під час розслідування дані за своїми якісно-змістовними характеристиками, як правило, суттєво відрізняються від аналогічних даних зібраних суб'єктами кримінального переслідування шляхом реалізації своїх процесуальних повноважень. У контексті отримання відповідної інформації від журналістів правоохоронними органами, необхідно й звернути увагу на наявність доволі жорстких правил, котрі спрямовані на забезпечення

захисту журналістських джерел. Так, питанню забезпечення захисту журналістських джерел присвячено рішення Європейського суду з прав людини в контексті статті 10 Конвенції, рекомендації Ради Комітету Міністрів Ради Європи, норми декількох законів України, в т.ч. Кримінального процесуального кодексу України.

Загалом, перелік можна побудувати наступним чином: стаття 10 Європейської Конвенції та відповідні рішення ЄСПЛ; рекомендація КМ РЄ No R (2000) 7 «Про право журналістів не розкривати свої джерела інформації»; пункт 11 частини 2 статті 26 ЗУ «Про друковані засоби масо-вої інформації (пресу) в Україні»; частина 3 статті 25 Закону України «Про інформацію» (в редакції від 13.01.2011 р.); частина 3 статті 21 Закону України «Про інформаційні агентства»; статті 65 та 162 Кримінального процесуального кодексу України.

Найкраще суть і цінність цього права на не розкриття власних джерел інформації передають рішення Європейського суду з прав людини.

Так, у рішенні по справі «Гудвін проти Сполученого Королівства» (від 27 березня 1996 року) ЄСПЛ зазначив наступне: «39. Суд нагадує, що свобода вираження поглядів становить одну з основних підвалин демократичного суспільства, і, що гарантії, які надаються пресі, мають особливе значення ... Захист журналістських джерел є одним з наріжних каменів свободи преси, це впливає із законів та деонтологічних правил, які діють у багатьох державах, що підписали Конвенцію, а також із багатьох міжнародних документів стосовно свободи журналістики... Відсутність такого захисту могла би спонукати журналістські «джерела» відмовитися від допомоги пресі в інформуванні громадськості з питань, що становлять для неї інтерес. Відповідно, пресі важче було би відігравати необхідну для суспільства роль «сторожового пса», а її спроможність надавати точну і надійну інформацію могла би послабшати. Зважаючи на важливість захисту журналістських «джерел» для свободи преси в демократичному суспільстві та на можливий негативний вплив, що його може справити на здійснення цієї свободи декрет про розголошення таємниці, можна вважати, що такий захід був би сумісний зі статтею 10 Конвенції лише у тому разі, якби він виправдовувався нагальною суспільною потребою».

У рішенні по справі «Ромен і Шміт проти Люксембургу» (Roemen and Schmit v. Luxembourg) від 25 лютого 2003 року суд зазначив: «57.

З точки зору Суду, між цією справою і справою Гудвіна є суттєві відмінності. У справі Гудвіна журналісту було вручено судовий наказ з вимогою розкрити особу його інформатора, тоді як у цій справі, в житлі та на робочому місці першого заявника були здійснені обшуки. Суд вважає, що обшуки, проведені з метою розкриття джерела журналістської інформації, хоча би вони і не дали жодних результатів, є більш серйозним заходом, ніж судовий наказ про розкриття особи джерела інформації. Справа утім, що озброєним слідчим, які з ордером на обшук здійснюють раптове вторгнення на робоче місце журналіста, надані надзвичайно високі слідчі повноваження, оскільки, за визначенням, вони мають доступ до всієї документації, що є у журналіста. Суд ще раз повторює: «обмеження конфіденційності журналістських джерел вимагає особливо ретельного вивчення з боку Суду» ...Таким чином, він вважає, що обшуки у житлі та на робочому місці першого заявника підривають захист джерел у ще більшій мірі, ніж заходи, що були предметом розгляду у справі «Гудвін проти Сполученого Королівства».

Більш детально стандарти щодо захисту журналістських джерел розписано в рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи NoR(2000)7 «Про право журналістів не розкривати свої джерела інформації». Навіть визначення виписано дуже ретельно аби сферу захисту було максимально конкретизовано: Для цілей цієї Рекомендації: а) термін «журналіст» означає будь-яку фізичну або юридичну особу, яка регулярно або професійно задіяна в зборі та публічному поширенні інформації через будь-які засоби масової інформації; б) термін «інформація» означає будь-яку констатацію факту, думки або ідеї у формі тексту, звуку та/або зображення; в) термін «джерело» означає будь-яку особу, яка передає інформацію журналістові; г) термін «інформація, що ідентифікує джерело», означає, оскільки це може призвести до ідентифікації джерела; д) ім'я та дані особистісного характеру, а також голос та зображення джерела; е) фактичні обставини одержання журналістом інформації від джерела; ж) неопублікований зміст інформації, що передається журналістові від джерела, та дані особистісного характеру журналістів та їх наймачів, що стосуються їхньої професійної справи. Як бачимо, фактично, захист джерел інформації охоплює, як безпосередньо осіб – передавачів, так і саму інформацію, яка передається або може вказати на джерело[1].

Таким чином, наразі можна констатувати, що однією із форм діяльності засобів масової інформації в інституційній системі держави щодо протидії злочинності є проведення здійснення різних форм журналістських розслідувань, які будуть потребувати ґрунтовнішого аналізу на рівні окремого дослідження.

Висновки. За результатами проведеного нами постановочного аналізу проблематики інституту журналістських розслідувань можна зробити такі попередні висновки: *по-перше*, його становлення та розвиток свідчить про формування стійких та стабільних інститутів громадянського суспільства; *по-друге*, присутність фактору суб'єктивізму, неповноти та необ'єктивності під час реалізації журналістами своїх професійних прав щодо проведення таких розслідувань, що зумовлено фактичним контролем або прихованою пов'язаністю окремих медіа із фінансово-промисловими групами або іншими суб'єктами, які мають вплив на редакційну політику; *по-третє*, наявність тенденції щодо акцентування уваги на кількості проведених розслідувань, а не на їх якості та прагненні швидкого оприлюднення їх результатів; *по-четверте*, фактична конкуренція такої діяльності із діяльністю уповноважених правоохоронних органів через сформовану недовіру вказаних інституцій одна до одної; *по-п'яте*, відсутність чіткого правового механізму узгодження такої діяльності, зокрема у випадках паралельного пізнання конкретної кримінально-релевантної події представниками медіа у формі своїх розслідувань та працівниками правоохоронних органів у межах реалізації функції кримінального переслідування; *по-шосте*, наявність як правових так і організаційних проблем щодо можливостей використання матеріалів медіа, які містять фактичні дані у доказуванні у межах кримінального провадження тощо. Зважаючи на це, слушним є формування відповідного концепту регуляторної політики уповноважених державних органів, яка забезпечить функціонування ЗМІ у спосіб, котрий є належним для демократичного суспільства, але й сформує відповідну систему балансів співпраці медіа та правоохоронних органів у частині пізнання кримінально-релевантних подій у відповідних формах.

Список використаної літератури:

1. Бель Б., Бурмагін О., Т. Патара, О. Хоменок. Посібник із журналістських розслідувань. Теорія та практика. Київ. 2013 190 с.
2. Волобуєв А.Ф. Кримінальне провадження і журналістське розслідування: конкуренція чи взаємодія. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том.31. №1. С.266-283

3. Кікалішвілі М.В. Роль мас-медіа у профілактиці корупційних злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Спецвипуск. Том 2. С.78-82.
4. Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на відтворення злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 6. С.140-144.
5. Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на детермінацію злочинності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №11. С.195-198.
6. Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на формування суспільної думки, ставлення до закону та злочинність. *Право і суспільство*. 2016. №6. С.150-154.
7. Пахнін М.Л., Музичук О.М. До питання впливу соціальних мереж на злочинність. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. №2 (32). С.658-667.
8. Сущенко В.М. Журналістські розслідування правопорушень: загальна характеристика та поняття з точки зору правознавства. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2011. Т.116. С.26-29.

Alekseeva L. L. Mass media and other forms of media in the institutional system of combating crime.

The article focuses on the formation in Ukraine of an appropriate system of state institutions aimed at countering various forms of crime in the broad sense of this category. The functional orientation of the relevant institutions is characterized. Attention is drawn to the fact that, along with existing state institutions, various types of media have a significant impact on the processes associated with the functioning of crime as a negative social phenomenon and the work of the state system aimed at neutralizing criminal and illegal forms of behaviours. It is emphasized that the transformation of the media's influence on the relevant forms of crime, as well as on established forms of cooperation with law enforcement agencies, is due to changes in the media market, as well as the rapid development of new types of media in conditions of armed conflict. The main areas of the negative impact of the media on crime are identified, in particular in terms of ensuring its self-reproduction, as well as biased coverage of the essence of individual events. Attention is drawn to the presence of contradictory views within science on the development of such a tool of media practices as journalistic investigations. Problematic issues regarding the use of the institute of journalistic investigations in a practical dimension are analysed in detail. Separately, problematic issues that arise when using factual data generated within the framework of such investigations as evidence in criminal proceedings are analysed. Part of the study is devoted to the peculiarities of legal regulation and established judicial practice regarding the protection of journalistic sources. Problematic issues that exist in this area and require a systematic solution at the legislative and organizational and managerial levels are identified.

Key words: mass media, media, crime, combating crime, criminal proceedings, journalistic investigation, evidence.